

תוכן העניינים

יג	תודות
1	מבוא
1	מסע תגליות
2	"אינטרטקסטואליות" והעניין הטרמינולוגי
5	תולדות חקר ההרמז במקרא
7	הרמז: הגדרות וטרמינולוגיה
11	עניינים מתודולוגיים
19	חשיבותה של שירת האזינו וקשיותה
22	גישתי לספר ישעיה
25	סקירת המחקר ומקורות לגבי הזיקות בין שירת האזינו לספר ישעיה
30	מבנה החיבור
	חלק א - שירת האזינו: קריאה צמודה
35	הקדמה
35	מבנה השיר ושאלת הסוגה
38	תיאור כללי של תוכן השיר
39	הדובר
40	הנמען
40	תחבולה ספרותית מאפיינת: כלי לפענוח
41	פרק 1: פתיחת השיר
41	קריאה לשמים ולארץ להאזין לדברי השיר: פסוקים 1-2
44	מעבר דו־כיווני: פסוק 3
48	פרק 2: תנועה ראשונה - אלוהים והעם כהפכים: פסוקים 4(ב3)-18
48	אלוהים הראוי לשבח כנגד העם הגומל רעה תחת טובה: פסוקים 4(ב3)-6
53	העם ואלוהיו - טענה נגד העם תוך כרי תיאור אופיו: פסוקים 5-6
62	מעשי אלוהים למען העם כנגד מעשי העם: פסוקים 7-18

95	פרק 3: תנועה שנייה – מענה ה' לבגידת העם: פסוקים 19–38
96	תשובת ה' למרד העם: פסוקים 19–25 (26–27)
	השלכות מענה ה' על העם ועל האויב וצורו: פסוקים 28–38
121	טבעם של הגורמים השונים: פסוקים 28–33
134	אחרית הדברים – ה', אויבו ועמו: פסוקים 34–38
148	פרק 4: תנועה שלישית – לבסוף ה' מתגלה: פסוקים 39–43
148	התגלות ה' ופועלו: פסוקים 39–42
164	סוף מעשה – גולת הכותרת של השיר החושפת את המסר שלו: פסוק 43
172	סיכום לקריאה הצמודה של שירת האזינו
172	”תת־הצופן” ואופיו של השיר
175	זיהוי המסר המרכזי (הרחבה מתוך מטריצה)
176	”היסוד החורג” וקישורים אינטרטקסטואליים
177	עדיפות לנוסח המסורה
178	אחרות השיר
179	תיארוך
	חלק ב – ישעיה א–לט ושירת האזינו
185	דברי מבוא
187	פרק 5: צלילי האזינו בפתחה – ישעיה פרק א על יחידותיו הספרותיות
188	ישעיה א 2–20: ניגון פותח – הָרְמוּ רַחֲב
197	ישעיה א 10–17: החטא ותוצאותיו
202	ישעיה א 18–20: כי פי ה' דיבר
203	ישעיה א 21–26: נחם ונקם
208	פרק 6: שירת האזינו בתוכחה – ישעיה פרק ה על יחידותיו הספרותיות
208	ישעיה ה 1–7: משירה למשל
215	ישעיה ה 8–25: האזינו לתוכחה
220	ישעיה ה 26–30: חֲצִיּוֹ שְׂנוּנִים
223	פרק 7: מפתח לקושיה פרשנית – ישעיה פרק ו
230	פרק 8: מלך אשור וה' – ישעיה י 5–34 על חלקיו
234	ישעיה י 16–19

236	פרק 9: הרמוז בתיאור מרד, משפט ותקווה – ישעיה יז 1-7
244	פרק 10: צדיק ורשע על רקע השיר – ישעיה כו 1-21 (כו 1)
256	פרק 11: זיקות בודדות – הרמז רחב: ישעיה כח 1-29
267	פרק 12: הרמזים שהופכים את הרעיון – ישעיה כט 15-24
271	פרק 13: כל סיפור השיר – ישעיה ל על יחידותיו
271	ישעיה ל 1-17: הרמזים במעטפת
276	ישעיה ל 18-26: התקווה שבסוף
279	פרק 14: נקם ה' – ישעיה לד
287	סיכום ביניים: ישעיה א-לט ושירת האזינו
288	שייכות ההרמזים למרקם הטקסט ותרומתם למשמעותו
289	תחבולות חוזרות בדרכי ההרמוז
295	אסטרטגיה ספרותית
	חלק ג – ישעיה מ-נה ושירת האזינו
307	דברי מבוא
309	פרק 15: "אני הוא" – ישעיה מא 1-מב 17
320	פרק 16: הרמז בעל אסטרטגיה ספרותית – ישעיה מג 1-מד 5
320	ישעיה מג 8-13: אריג ושילוב
328	ישעיה מג 14-21: השוואה וניגודיות
331	ישעיה מג 22-28: חיזוק והעמקה
335	ישעיה מד 1-5: רקע לנבואה
341	פרק 17: "היש אלוה מבלעדי ואין צור בל ידעתי" – ישעיה מד 6-23
351	פרק 18: "אני ה' עֹשֶׂה כל אלה" – ישעיה מד 24-מה 25
362	פרק 19: "מגיד מראשית אחרית" – ישעיה מז 1-13
368	פרק 20: "אני אני דברתי" – ישעיה מח
375	פרק 21: "כי נַחַם ה' עמו" – ישעיה מט 1-נ 3
389	פרק 22: "אנכי אנכי הוא מנחמכם" – ישעיה נ 4-נב 12

390	ישעיה נא 1-3
392	ישעיה נא 9-16
394	ישעיה נא 17-23
395	ישעיה נב 1-10
412	סיכום ביניים: ישעיה מ-נה ושירת האזינו
413	תרומתם של ההרמוזים למשמעות הטקסט
414	תחבולות בדרכי ההרמוז
419	אסטרטגיה ספרותית
	חלק ד - ישעיה נו-סו ושירת האזינו
431	דברי מבוא
433	פרק 23: "כי פי ה' דִּבֶּר" - ישעיה נח
440	פרק 24: הסתר הפנים - מתחילה ועד סוף: ישעיה נט
449	פרק 25: שובע והתגובה לו - ישעיה ס
452	פרק 26: סימן בודד - הרמוז עשיר: ישעיה סג 1-6
457	פרק 27: מ"בָּנִים לֹא-אֵמָן בם" ל"בָּנִים לֹא יִשְׁקְרוּ" - ישעיה סג 7-סד 11
470	פרק 28: הָרְמוֹז בְּעַל מִסְפֵּר מֵרַכִּיבִים - ישעיה סה
477	פרק 29: צלילי "האזינו" בתיאור העתיד - ישעיה סו 10-24
486	סיכום ביניים: ישעיה נו-סו ושירת האזינו
486	תחבולות חוזרות בדרכי ההרמוז
490	אסטרטגיה ספרותית
501	סיכום: סוף המסע
501	תפוצת ההרמוזים
502	תחבולות בדרכי ההרמוזים
502	הדגשי ההרמוזים
506	ריבוי הָרְמוֹזִים רחבים
507	קישורים פנימיים לספר ישעיה הכרוכים בהרמוז לשיר
509	נגינת השיר בספר ישעיה: השלכות להבנת הספר

519	נספח: המקט של רב' לב 43
519	תיאור השוואתי
527	רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים
528	ספרות מקור
529	ספרות מחקר ופירושים
	מפתחות
569	מפתח מקורות
597	מפתח הרמזים לפי פסוקי שירת האזינו

הקדמה

שירת האזינו מציגה את אלוהים ואת העם על ידי תיאור תמציתי, שירי ונבואי של יחסיהם בעבר, בהווה ובעתיד. היא מאופיינת בחזרות על מילים וכיטויים אשר יוצרות ומבליטות ניגודים או קווי דמיון בין הדמויות, הנושאים והמוטיבים. החזרות הללו יוצרות רצף מחשבתי בין חלקיו של השיר. בדרך זו נוצרת בשיר השוואה ברורה בין אפיו ומעשיו של אלוהים לבין אפיו ומעשיו של עמו. השוואה זו היא רקע הן להצהרת אלוהים כי יעניש את העם הן לנימוקו, שבשל כבודו העצמי לא ישמיד כליל את העם אלא יתערב לכסוף כדי לנקום בצריו ולהושיע את עמו.

מבנה השיר ושאלת הסוגה

ניתן לדמות את שירת האזינו ליצירה מוסיקלית, שהתנועות השונות בה תורמות לפיתוח המוטיבים של היצירה כולה, אף שכל אחת מהן היא בעלת אופי ודגשים משלה.¹ ניתן להבחין בחלוקה ברורה בין התנועות, ויחד עם זאת כל תנועה יוצאת מתוך התנועה הקודמת לה ובו בזמן סוללת את הדרך לתנועה הבאה אחריה. אף שניתן לזהות יחידות בעלות נושא משותף, הטקסט כולו פתוח לאפשרויות חלוקה שונות. ריבוי חלוקות השיר שהוצעו על ידי חוקרים משקף את אופיו הבלתי ניתן לפישוט מכאן ואת המתודולוגיה של כל חוקר מכאן. אני מציע חלוקה המשקפת את התקדמות עלילת השיר המתבססת על סימנים פנימיים (דוגמת מבני מעטפה לשוניים ורעיוניים):

פתיחה: קריאה לשמים ולארץ להקשיב לדברי השיר – 1-3א

תנועה ראשונה: ה' אלוהינו והעם – הצגת הפכים – 3-18

1. האלוהים ראוי לשבח (3-4) והעם גומל רעה תחת טובה (5-6)
2. תיאור מעשה האלוהים הפותח בקריאה לזכור אותו (7-14) כנגד תיאור מעשה העם המסתיים בהצהרה כי הוא שכח את אשר עשה ה' (15-18)

1 שימוש במונח "תנועה" לתיאור חלקי השיר הגדולים נמצא אצל ניגוסיאן, ניתוח מבני, עמ' 9, 12.

תנועה שנייה: מענה ה' לבגידת העם - 19-38

1. מענה ה': הסתרת פנים (19-21) ואש קורחת (22-25)
- סגירה ופתיחה - ציר המקשר ומחלק: אמרתי - לולי (26-27)
2. השלכות המענה של ה' על העם ועל האויב (28-38)

תנועה שלישית: לבסוף - ה' מתגלה - 39-43

1. ההתגלות של ה' במהותו ובפועלו (39-42)
2. סוף מעשה: קריאה מסכמת - גולת הכותרת של השיר החושפת את מסרו (43)

בפתיח פונה המשורר לכל הבריאה בקריאה להקשיב לדבריו, שהרי דבריו הם לקח ואמרה המרוויים כטל וכמטר היורדים על הארץ. תוכן הדברים מתומצת במשפט הקצר: **כִּי שָׁם ה' אָקְרָא**, כך, מתחילת השיר הדגש הוא על אלוהים. דגש זה מובלט במסגרת מעטפת, אשר נוצרה באמצעות ציוויים בעלי דמיון תחבירי וצורני - **הַאֲזִינּוּ** (פס' 1) ו**הִבּוּ** (פס' 3) בפתיחה ו**כַּנְגַדְם רֵאוּ** (פס' 39) ו**הֲרִנִּינוּ** (פס' 43) בסיום:

א	הַאֲזִינּוּ	(פס' 1)	ציווי, רבים, בניין הפעיל
ב	הִבּוּ	(פס' 3)	ציווי, רבים, קל
ב	רֵאוּ	(פס' 39)	ציווי, רבים, קל
א	הֲרִנִּינוּ	(פס' 43)	ציווי, רבים, הפעיל

למבנה מעטפת זה מספר מאפיינים השייכים גם למשמעות השיר:

1. הציוויים **הִבּוּ** ו**רֵאוּ** (ב) פותחים שניהם תיאור של אלוהים, ואולם בפס' 3 הציווי והתיאור נאמרים על ידי המשורר ולעומת זאת בפס' 39 הם נאמרים על ידי אלוהים.
2. מבחינה סמנטית **הַאֲזִינּוּ** עומד מול **רֵאוּ**, ו**הִבּוּ גִדְל מוֹל הֲרִנִּינוּ**. דבר זה יוצר מתח טעון משמעות:

א. הפנייה בתחילת השיר היא לחוש השמיעה (**הַאֲזִינּוּ**) כאשר בסיומו הפנייה היא לחוש הראייה (**רֵאוּ**), שהוא החוש החזק יותר, אשר הופך את הרואה לחוזה, ולפי אחד משימושי המילה **רֵאוּ** במקרא, למבין. התקרמות זו, משמיעה לראייה, מתאימה לְשׁוֹנֵי בֵּין הַדּוֹבְרִים: בתחילה אדם ובסיום אלוהים.

ב. מושא הציווי **הִבּוּ גִדְל מוֹל הֲרִנִּינוּ**, ואילו המושא של **הֲרִנִּינוּ** הוא **עָמוּ**. לאור התוכחה הקשה בשיר על חטא העם, מצב זה מעורר תמיהה. ואולם, הוא

מבליט ומחזק את המסר המתמקד בה' ובפועלו, שהרי ה' הופך את עמו מעם בוגד לעם הממחיש את כוחו ופועלו של ה' לעיני כול.

3. הקישור בין תחילת השיר לסימו מתגלה גם בזיקות נוספות, ובהן: המילית **כי בפס' 3 ובפס' 43**, המתפקדת אף היא כסימון תחילת השירה וסופה (וראו הריון במילית זו בהמשך); והזיקה התחבירית-צורנית בין **שָׁחַת** (5) לבין **וְכָפַר** (43) הטעונה משמעות, הנוגעת לפועל ה' כלפי עמו החוטא, כדלהלן בריון בפס' 43.

התמקדות השיר במהותו ובפועלו של ה' באה לידי ביטוי אף במעטפת התנועות שהן גופו של השיר. הצמר **צור ואל בפס' 4** ו-**18**, היוצר מבנה מעטפת לתנועה הראשונה (33-18), מורה על התרכזות באלוהים, בעוד שהחזרה על הפועל **ראה** בגוף נסתר שנושאו ה' בפס' 19 (**וירא**) ו-36 (**כי יראה**) יוצרת מבנה מעטפת לפס' 19-38, המדגיש את עליונותו של ה' הרואה הכול והמשגיח בכול.

לגבי הסוגה של דב' לב, חוסר הבהירות בא לידי ביטוי בריבוי ההצעות, שביניהן: שיר נבואי, שיר פרידה, ריב, ליטורגיה (הימנון) או שיר דידקטי.² שמידטקונץ הביאה נימוקים לכך שאין בשיר מספיק רכיבים מתאימים כדי להגדירו "ריב" וסבורה שהשיר היה כלי פדגוגי, כלי עזר להבנת הלקחים של העבר, ובמיוחד נועד להזכיר את המסר של הדיבר הראשון.³ היא התריעה על הסכנה בהגדרת השיר לפי סוגה מסוימת שעלולה להוביל לקריאה שמבקשת להתאים את הטקסט לתבנית קבועה מראש, במקום לתת לטקסט לדבר בעד עצמו. לדעתי, ריבוי הדעות משקף את האופי של הטקסט, שלא מתאים בקלות להגדרות פשוטות.

2 ההצעה לראות בו שיר נבואי הופיעה אצל גונקל, שירת משה, עמ' 535 (הוא טען שהשיר היה נבואת ישועה שהוכנסו בה מרכיבים של נבואת פורענות); האורי, שירת משה, עמ' 12. ההצעה לגבי שיר פרידה הופיעה אצל מייר, המשמעות, בפרט עמ' 208; ובדברי גאורג פורר, בתוך זלין, מבוא, עמ' 206. ההצעה לגבי ריב הופיעה אצל הופמון, ריב הברית בנביאים; רייט, תביעה, בפרט עמ' 43-58; ביירליין, סוגה ומקור, בפרט עמ' 27-29. תיאסן, הצורה, עמ' 407-424, הציע שהשיר הוא ליטורגיה וסוגתו התוד-פולחנית היא של הימנון (שם, עמ' 419-421). ההצעה לגבי שיר דידקטי הופיעה אצל דרייבר, דברים, עמ' 345; בוסטון, חכמה ושירת האוינו. בוסטון הכיר בנדרך הנבואי בשיר, אך הרגיש את פן החכמה והציע לכנות את הסוגה "קריאת המורה" (invocation of the teacher), שם, עמ' 200.

3 שמידטקונץ, דב' לב. ראו ריונה על "ריב" שם, עמ' 110-113. היא אף טוענת שאין מספיק עדות במקרא כדי להגדיר סוגה כזו.

תיאור כללי של תוכן השיר

חלקו הראשון של השיר (פס' 33-18) מציג את אלוהים מזה ואת עמו מזה. תיאורי אופיו ומעשיו של כל אחד, זה מול זה, מבליטים את השוני ביניהם: טובו של אלוהים מזה ורוע העם מזה; נאמנות אלוהים לעמו כנגד חוסר נאמנות העם לאלוהיו ומרדו. על רקע תיאורים אלה השיר מציג, בדיבור ישיר, את מענה האלוהים למרד העם (פס' 19). לתגובתו שני פנים: הסתרת פניו, המותרת את העם ללא הגנתו (פס' 20), וענישה פעילה, המוצגת במושגים של מידה כנגד מידה (פס' 21-25).

פסוקים 26 ו-27 הם נקודת השפל ונקודת המפנה. באמצעות השורש זכ"ר והיפוכו שכ"ח מוצגת הצהרה מחרידה של כוונותיו של אלוהים כלפי העם כשיא הענישה על בסיס מידה כנגד מידה (26). הם מאסו בקריאה או בציווי לזכור את אלוהים ואת אשר עשה עבורם (7) ושכחו אותו (18). כנגדם חשב ה' להסיר מקרב בני אנוש את זכרם. לפיכך, המילה זכרם במשפט אשבייתה מאנוש זכרם (26) מסמנת את הנקודה הסופית בירידת העם לתהום הנשייה, ומבחינה זו היא שייכת עדיין למה שבא לפניו בשיר, ומביאה אותו לשיאו. כנגדה, המילה לולי בתחילת פס' 27 יוצרת נקודת מפנה באופן מפתיע ופתאומי. מפנה זה הוא עקרוני ומציג את מהלך מחשבותיו של אלוהים. הגורם להחלטתו שלא להשמיד את העם כליל הוא דאגה לכבוד ה' ואינו קשור כלל להתנהגות העם.

על כן, התיאור שבא אחרי מפנה זה מציג את העם כמרוחק עדיין מאלוהיו. ההכרעה טרם מתבטאת אפוא בעלילה, והאויב, שלאליליו פנה ישראל, משמש דווקא כלי להענשתו (28-33). קשה להבחין בפס' 28-31 אם מדובר בעם אם באויב, ועל כך יש חילוקי דעות בין הפרשנים. אפשר שחוסר הבהירות הוא מכון ומשרת את מטרות השיר ביצירת דרמשמעות באשר לעם או האויב. מכל מקום, הניגוד בין השורש קנ"י בפס' 6 לבין השורש מב"ר בפס' 30 מצביע על כך, שרפיונו וכישלונו של העם קשורים לשינוי יחסו של אלוהים: מהגנה וברכה (10-14) למסירה לידי אויב (30). אויב זה, ומקור הרוע שלו, מוצג בפס' 32-33 בתיאור שיש בו קשרים פנימיים לפס' 15-18, המצביעים על כך שאותם הזרים שאליהם פנו ישראל – הריהם מקור הרוע של האויב, ועליהם יביא ה' נקם (34-35).

השימוש במונח נקם מערב את ה', האויב והעם אלה באלה, והופך את סיום השיר (39-43), המדבר בפועל ה', אשר הוא שלילי כלפי האויב וחיובי כלפי עמו, לגולת הכותרת שלו. בעוד פס' 27 מתאר את המפנה העקרוני ביחסו של ה' לעמו, הרי

שהמפנה בפועל מתממש רק לאחר שהעם מגיע לסוף דרכו בגילוי האמת המרה – עזיבתו את ה' השאירה אותו ללא כל מענה, ואין באלילים שאליהם פנה שום כוח ושום עזרה (36–38). מפנה זה מסומן באמצעות צמד הפעלים **ראה** (36) ו**ואמר** (37) הבא כנגד אותו הצמד בפס' 19, 20. ההקבלה בין שני הצמדים מצביעה על אלוהים כדובר בפס' 37. משיראה אלוהים שהעם הגיע לחוסר אונים מוחלט, הוא יוכיח אותם על דרכם השגויה (37–38) וישיבם אליו (39).

כך משמשים פס' 36–38 כמפנה המוביל אל הקריאה הטעונה **ראו עתה** (39). **עתה** מסמן עיתוי ומצביע על התערבות ה'. מבחינת תיאור תולדות העם, וההיסטוריה בכלל, פס' 20 מסמן את תחילתו של תהליך שמאופיין בהסתרת פניו של אלוהים והליכת העם לדרכו – עד שיגלה מה אחריתה. בשעה ש**ראו עתה** מסמן את סוף התהליך, הוא גם פותח את התנועה האחרונה של השיר. תנועה מסיימת זו מציגה את אלוהים כמי שקובע הכול וכמי שינקום בצריו ויכפר **אדמתו עמו** (43). מבחינת השימוש התחבירי בגוף ובמספר מאופיין השיר בשינויים וגיוון. אפיון זה מוסיף לעניין, לצבע ולדגש. לעתים הוא גם גורם לחוסר ודאות באשר לזהות הדובר או הנמען.

הדובר

השיר מתחיל בגוף ראשון (מדבר), כשהדובר הוא אדם (לפי הקשר השיר משה מדבר, אך בשיר עצמו שמו לא מופיע), המדבר ביוסיב וציווי.⁴ הגוף הראשון מופיע גם באמצע השיר כשהדובר הוא אלוהים (פס' 20–27). הדיבור הישיר בפסוקים אלה הוא מובאה (ויאמר, פס' 20). לקראת סוף השיר אלוהים שוב מדבר בגוף ראשון. **ואמר** בתחילת פס' 37 מסמן גם הוא מובאה, הממשיכה בדיבורו הישיר של אלוהים בחלק האחרון של השיר (פס' 39–42).

סיום השיר, כמו פתיחתו, מנוסח ביוסיב או בציווי, אך לא ברור אם הדובר הוא האדם אשר דיבר בפתיח בגוף ראשון או **מְסַפֵּר**. פעמים אחדות מופיע גם גוף **מְדַבְּרִים** (גוף ראשון רבים), פעם בפנייה אל העם (פס' 3), פעם כדי לבטא דיבור ישיר של האויב (פס' 27) ופעם לבטא, כנראה, דיבור ישיר של העם (פס' 31; ארון בזיהוי המדבר כאן בקריאה הצמודה של הפסוק).

4 יוסיב (Jussive) הוא צורת מודוס במקרא לציון "עתיד מקוצר", המבטא רצון כללי שאירוע או מצב יתרחש, אף כי הם עדיין אינם מציאותיים.